

УДК 544.016:546.131:541.31:546.657:546.662

Стороженко Д.О., кандидат хімічних наук

Бунякіна Н.В., кандидат хімічних наук

Дрючко О.Г., кандидат хімічних наук

Іваницька І.О., кандидат хімічних наук

Полтавський національний технічний університет ім. Юрія Кондратюка;

Гринчишин Н.М., кандидат хімічних наук

Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького

ВПЛИВ КАТІОНУ ЛУЖНОГО МЕТАЛУ НА УТВОРЕННЯ ПОДВІЙНИХ СОЛЕЙ У СИСТЕМАХ $MCl - Nd(Gd)Cl_3 - H_2O$

($M - Li, Na, K, Rb, Cs$) ПРИ 25 – 100°C

У роботі методом ізотермічної розчинності досліджено фазові рівноваги у водно-сольових системах хлоридів лужних металів і рідкісноземельних елементів (неодиму, гадолінію) при 25 – 100°C. Установлено температурні та концентраційні межі кристалізації вихідних солей і подвійних сполук $MCl \cdot NdCl_3 \cdot 5H_2O$ ($M - K, Rb, Cs$), $3RbCl \cdot NdCl_3 \cdot 2H_2O$, $2CsCl \cdot NdCl_3 \cdot 10H_2O$, $3CsCl \cdot NdCl_3 \cdot H_2O$, $RbCl \cdot GdCl_3 \cdot 2H_2O$, $2CsCl \cdot GdCl_3 \cdot 7H_2O$, $3CsCl \cdot GdCl_3 \cdot 5H_2O$, $3CsCl \cdot GdCl_3 \cdot 2H_2O$. Виявлені подвійні хлориди синтезовані та ідентифіковані фізико-хімічними методами аналізу.

Ключові слова: водно-сольові системи, хлорид лужного металу, хлорид неодиму, хлорид гадолінію, подвійний хлорид.

Постановка проблеми. В останні роки зростає інтерес до вивчення фізико-хімічних властивостей рідкісноземельних елементів (РЗЕ), лужних металів та їх сполук, що дістає широке використання в сучасній техніці, металургії, хімічній промисловості, енергетиці, медицині. На основі хлоридних сполук РЗЕ створюються оптичні й квантові генератори, запам'ятовуючі пристрої обчислювальної техніки [1, 3, 8, 10, 14]. Солі рубі-

дію та цезію застосовуються в медицині, органічному і неорганічному синтезі як каталізатори [12]. Літій хлорид використовується для створення джерел живлення кардіостимуляторів [5, 9].

У зв'язку з вищевикладеним, актуальним є вивчення фазових рівноваг у хлоридних водних системах лужних металів та рідкісноземельних елементів (неодиму, гадолінію) в широкому інтервалі температур з метою отримання даних, котрі необхідні для технології розділення РЗЕ й лужних металів; відпрацювання регламентів синтезу подвійних сполук, виявлених у потрійних системах, вивчення їх будови і властивостей з метою подальшого використання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми. Дані з розчинності в потрійних водно-сольових системах хлоридів лужних металів і неодиму (гадолінію) та властивостей подвійних солей, що кристалізуються в цих системах, у літературі дуже обмежені. При 25°C досліджені тільки системи $\text{NaCl} - \text{NdCl}_3 - \text{H}_2\text{O}$ [17] і $\text{KCl} - \text{NdCl}_3 - \text{H}_2\text{O}$ [16].

Мета досліджень – визначити вплив катіону лужного металу на утворення подвійних солей у системах $\text{MCl} - \text{Nd}(\text{Gd})\text{Cl}_3 - \text{H}_2\text{O}$ ($\text{M} - \text{Li}, \text{Na}, \text{K}, \text{Rb}, \text{Cs}$) при 25 – 100°C.

Завдання досліджень.

– Вивчити гетерогенні рівноваги у водно-сольових системах $\text{MCl} - \text{Nd}(\text{Gd})\text{Cl}_3 - \text{H}_2\text{O}$, де $\text{M} - \text{Li}, \text{Na}, \text{K}, \text{Rb}, \text{Cs}$, при 25 – 100°C.

– Побудувати політерми розчинності, на основі яких визначити концентраційні й температурні межі кристалізації вихідних речовин і подвійних солей у досліджуваних системах.

– Провести синтез подвійних хлоридів, виявлених на діаграмах стану систем, і підтвердити їх індивідуальність методами фізико-хімічного аналізу.

– Установити залежність кількості та складу подвійних солей неодиму і гадолінію, що кристалізуються в хлоридних системах, від радіуса лужного металу й температури.

– Визначити можливість використання одержаних експериментальних результатів з розчинності у досліджених водно-солевих системах і практичного застосування синтезованих подвійних сполук.

Матеріали і методи дослідження. У роботі використовувалися хлориди лужних металів та неодиму (гадолінію) кваліфікації „ч.д.а.” й „х.ч.”, додатково очищені перекристалізацією. Фазові рівноваги в потрібних системах $MCl - Nd(Gd)Cl_3 - H_2O$, де $M - Li, Na, K, Rb, Cs$, вивчалися методом ізотермічної розчинності при 25, 50, 75 та 100°C в повітряних і рідинних термостатах, сконструйованих авторами і захищеними авторським свідоцтвом і патентом [2, 11, 13, 15]. Термодинамічна рівновага при постійному перемішуванні й термостатуванні з точністю $\pm 0,1^\circ C$ установлювалася за 20 – 28 год.

Хімічний аналіз рідких і твердих фаз проводили на вміст іонів Nd^{3+} , Gd^{3+} , Cl^- . Кількість неодиму та гадолінію визначали трилонометрично за наявності ксиленолового оранжевого в ацетатному буферному розчині [4], хлорид-іон – методом Мора [7 С. 332]. Уміст солей лужних металів розраховували за різницею, виходячи із загального вмісту хлоридів. Отримані результати для окремих складових аналізу перераховували на склад солей і потім наносили на діаграми розчинності.

Ідентифікацію подвійних солей, виявлених у досліджуваних системах, проводили за методом Скрейнмакерса, хімічним та кристалооптичним методами аналізу. Синтезовані подвійні сполуки досліджували також пікнометричним, мікрофотографічним, ІЧ спектроскопічним, рентгенофазовим і, по можливості, рентгеноструктурним методами.

Результати дослідження. Методом ізотермічної розчинності вперше вивчені фазові рівноваги в потрійних системах $\text{MCl} - \text{NdCl}_3 - \text{H}_2\text{O}$ ($\text{M} - \text{Li}, \text{Rb}, \text{Cs}$) при 25, 50, 75 та 100°C ; $\text{MCl} - \text{NdCl}_3 - \text{H}_2\text{O}$ ($\text{M} - \text{Na}, \text{K}$) при 50, 75 і 100°C ; $\text{MCl} - \text{GdCl}_3 - \text{H}_2\text{O}$ ($\text{M} - \text{Li}, \text{Na}, \text{K}, \text{Rb}, \text{Cs}$) при 25, 50, 75 й 100°C .

На підставі діаграм стану з'ясовано вплив природи катіона лужного металу, температури дослідження на характер систем і на кількість та склад подвійних сполук, котрі в них кристалізуються.

У таблиці наведено склад подвійних солей і температурний інтервал їх кристалізації, а на рисунках 1 та 2 зображено дві політерми розчинності з 10 досліджених.

Склад* і температурний інтервал утворення подвійних хлоридів у системах $\text{MCl} - \text{Nd}(\text{Gd})\text{Cl}_3 - \text{H}_2\text{O}$ при 25 – 100°C

Система $\text{MCl} - \text{NdCl}_3 - \text{H}_2\text{O}$		Система $\text{MCl} - \text{GdCl}_3 - \text{H}_2\text{O}$	
M – лужний метал	Склад подвійного хлориду і температурний інтервал утворення	M – лужний метал	Склад подвійного хлориду і температурний інтервал утворення
Li	евтоніка, 25 – 100°C	Li	евтоніка, 25 – 100°C
Na **	евтоніка, 25 – 100°C	Na	евтоніка, 25 – 100°C
K **	евтоніка, 25 – 50°C 1–1–5, 75 – 100°C	K	евтоніка, 25 – 100°C
Rb	1–1–5, 25 – 100°C 3–1–2, 100°C	Rb	евтоніка, 25 – 75°C 3–1–2, 100°C
Cs	2–1–10, 25°C 1–1–5, 50 – 100°C 3–1–1, 75 – 100°C	Cs	2–1–7, 25 – 50°C 3–1–5, 75°C 3–1–2, 100°C

* Перша цифра вказує кількість молекул MCl , друга – кількість молекул не-одим (гадоліній) хлориду, третя – кількість молекул води.

** Для систем $\text{Na}(\text{K})\text{Cl} - \text{NdCl}_3 - \text{H}_2\text{O}$ при 25°C наведені літературні дані.

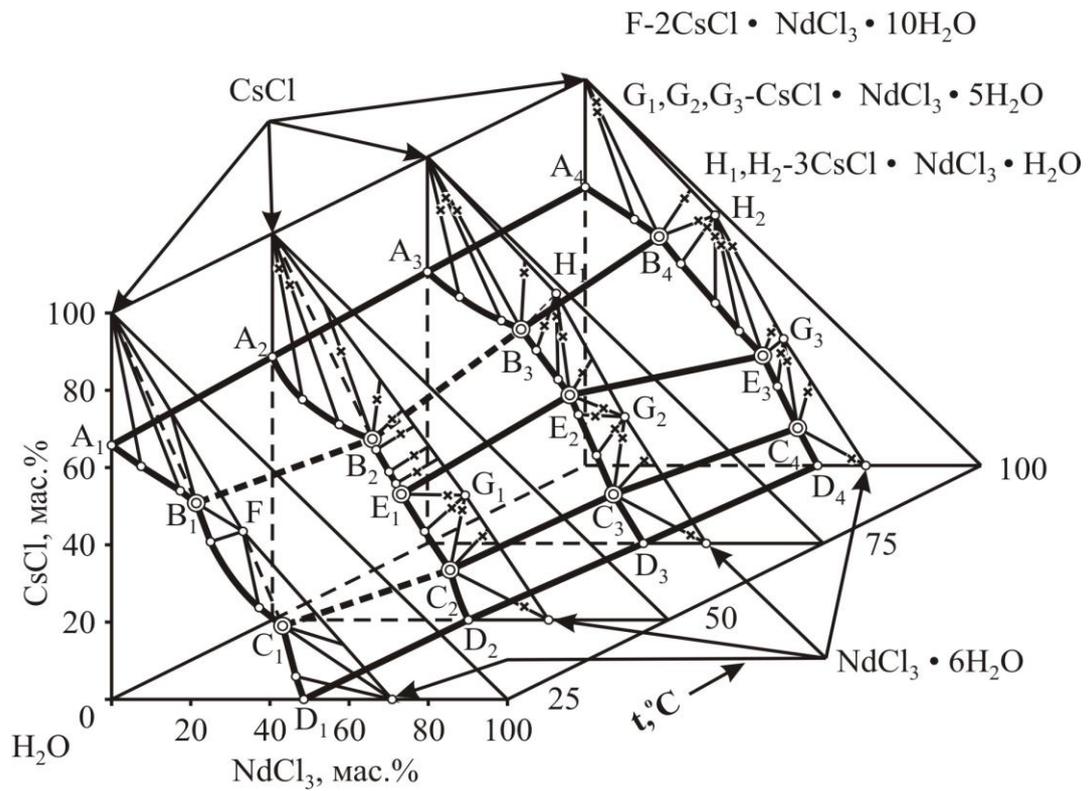

Рис. 1. Політерма розчинності системи **CsCl – NdCl₃ – H₂O**

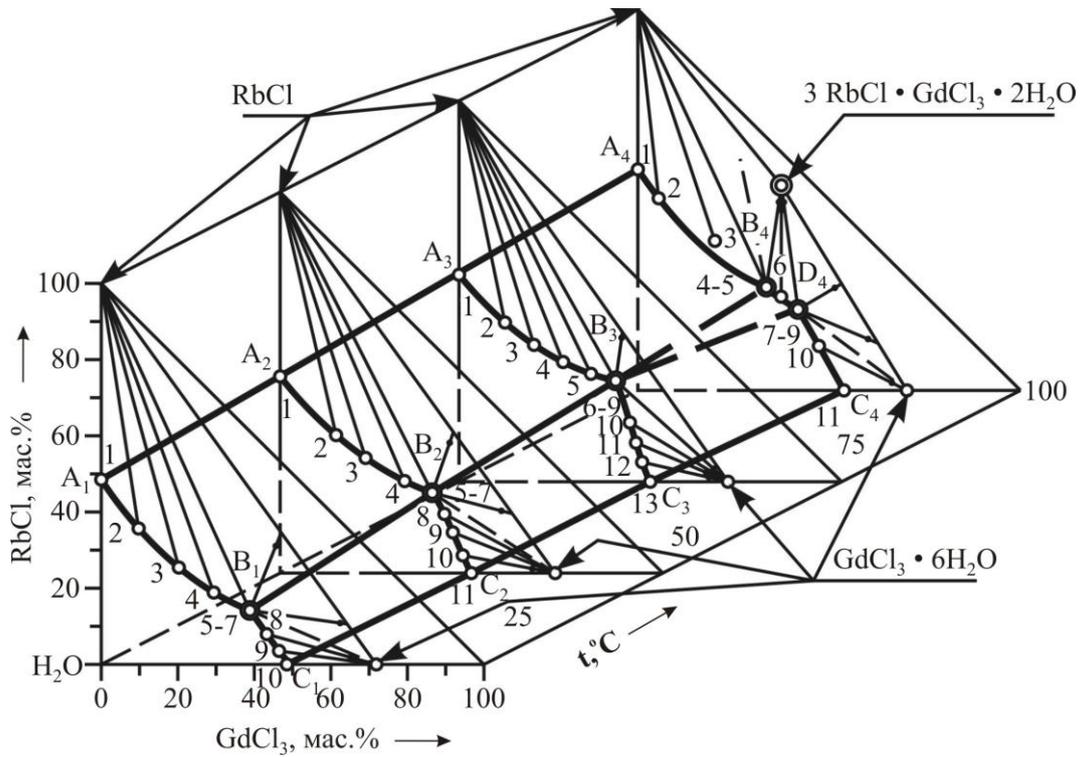

Рис. 2. Політерма розчинності системи **RbCl – GdCl₃ – H₂O**

Так системи $\text{Li}(\text{Na})\text{Cl} - \text{NdCl}_3 - \text{H}_2\text{O}$ і $\text{Li}(\text{Na}, \text{K})\text{Cl} - \text{GdCl}_3 - \text{H}_2\text{O}$ при $25 - 100^\circ\text{C}$; $\text{KCl} - \text{NdCl}_3 - \text{H}_2\text{O}$ при $25 - 50^\circ\text{C}$, $\text{RbCl} - \text{GdCl}_3 - \text{H}_2\text{O}$ при $25 - 75^\circ\text{C}$ – евтонічного типу.

При 75 і 100°C у системі $\text{KCl} - \text{NdCl}_3 - \text{H}_2\text{O}$ виявлено подвійну сіль складу $\text{KCl} \cdot \text{NdCl}_3 \cdot 5\text{H}_2\text{O}$. У системі рубідій хлорид – неодим хлорид – вода кристалізуються подвійні хлориди $\text{RbCl} \cdot \text{NdCl}_3 \cdot 5\text{H}_2\text{O}$ ($25 - 100^\circ\text{C}$) і $3\text{RbCl} \cdot \text{NdCl}_3 \cdot 2\text{H}_2\text{O}$ (100°C). Система $\text{CsCl} - \text{NdCl}_3 - \text{H}_2\text{O}$ характеризується складною взаємодією компонентів, в результаті якої у твердій фазі кристалізуються вихідні солі, подвійні хлориди $2\text{CsCl} \cdot \text{NdCl}_3 \cdot 10\text{H}_2\text{O}$ (25°C), $\text{CsCl} \cdot \text{NdCl}_3 \cdot 5\text{H}_2\text{O}$ ($50 - 100^\circ\text{C}$) і $3\text{CsCl} \cdot \text{NdCl}_3 \cdot \text{H}_2\text{O}$ ($75 - 100^\circ\text{C}$), а також при 50°C тверді розчини складу $n\text{CsCl} \cdot m\text{NdCl}_3 \cdot x\text{H}_2\text{O}$ (рис. 1).

При 100°C у системі рубідій хлорид – гадоліній хлорид – вода виявлено подвійну сіль складу $3\text{RbCl} \cdot \text{GdCl}_3 \cdot 2\text{H}_2\text{O}$ (рис. 2). У системі $\text{CsCl} - \text{GdCl}_3 - \text{H}_2\text{O}$ кристалізуються подвійні хлориди: при $25 - 50^\circ\text{C}$ $2\text{CsCl} \cdot \text{GdCl}_3 \cdot 7\text{H}_2\text{O}$, при 75°C $3\text{CsCl} \cdot \text{GdCl}_3 \cdot 5\text{H}_2\text{O}$, при 100°C – $3\text{CsCl} \cdot \text{GdCl}_3 \cdot 2\text{H}_2\text{O}$. Отже, при підвищенні температури від 75 до 100°C відбувається часткова втрата води подвійним кристалогідратом $3\text{CsCl} \cdot \text{GdCl}_3 \cdot 5\text{H}_2\text{O}$ до складу $3\text{CsCl} \cdot \text{GdCl}_3 \cdot 2\text{H}_2\text{O}$.

Аналізуючи вплив катіонів лужних металів на кількість і склад подвійних солей у досліджуваних системах можна зробити висновок, що здатність до утворення складних сполук зростає із збільшенням радіусу катіона лужного металу від Li^+ до Cs^+ . Така закономірність пов'язана із зниженням енергії гідратації хлоридів лужних металів в ряду $\text{Li} - \text{Cs}$ [6].

У системах $\text{K}(\text{Rb}, \text{Cs})\text{Cl} - \text{NdCl}_3 - \text{H}_2\text{O}$ і $\text{Rb}(\text{Cs})\text{Cl} - \text{GdCl}_3 - \text{H}_2\text{O}$ кількість подвійних хлоридів збільшується з підвищенням температури дослідження. Крім того встановлено, що катіон

неодиму Nd^{3+} має більшу здатність до утворення подвійних сполук, ніж катіон гадолінію Gd^{3+} .

Всі подвійні хлориди виділено нами вперше. Усі виявлені подвійні солі синтезовано й ідентифіковано хімічним, кристалооптичним, комплексним термічним, ІЧ спектроскопічним, рентгенофазовим і, по можливості, рентгеноструктурним методами аналізу.

Висновки з дослідження і перспективи. Отримані результати становлять інтерес для хімії РЗЕ, лужних металів і можуть бути використані в технології перероблення хлоридної сировини.

Розроблено регламенти синтезу десяти монокристалів подвійних хлоридів неодиму (гадолінію) і лужних металів, котрі виділено та ідентифіковано вперше.

Установлена залежність кількості подвійних сполук та їх складу від радіуса лужного металу, температури дослідження й катіону РЗЕ.

Бібліографія

1. Акустические кристаллы: справочник / А.А. Блистанов, В. С. Бондаренко, Н. В. Переломова и др. – М.: Наука, 1982. – С. 425 – 439.
2. А. с. №1797983 СССР. Способ перемешивания гомогенных и гетерогенных сред / А. Г. Дрючко, Д. А. Стороженко, Г. М. Лысенко. Авторское свидетельство №1797983 СССР. Способ перемешивания гомогенных и гетерогенных сред. – 1990.
3. Бакуменко Т. Т. Каталитические свойства редких и РЗЕ / Т. Т. Бакуменко – К.: Академиздат УССР, 1963. – С. 8.
4. Бусев А. И. Руководство по аналитической химии элементов / А. И. Бусев, В. Г. Типцова, И. К. Иванов – М.: Химия, 1978. – С. 103 – 105.
5. Кохан Б.И. Литий, области освоенного и возможного применения. / Б. И. Кохан – М.: ВИНТИ, 1960. – С. 3 – 63.

6. Краткий справочник физико-химических величин. – СПб.: Специальная литература, 1998. – 232 с.
7. Крешков А. П. Основы аналитической химии. Кн. 2 / А. П. Крешков – М.: Химия, 1976. – 480 с.
8. Лайис М. Сегнетоэлектрики и родственные им материалы / М. Лайис, А. Гласс – М.: Мир, 1981. – 693 с.
9. Литий, его соединения и технология / Ю. И. Остроушко, П. И. Бушкин, В. В. Алексеева и др. – М.: Академиздат, 1960. – 199 с.
10. Милованов Г. Н. Редкоземельные элементы. Перечень освоенных и возможных областей применения / Г. Н. Милованов – М.: ВИНТИ, 1960. – 31 с.
11. Патент України на винахід №107432 від 25.12.2014 р. «Пристрій електромагнітного багатопозиційного перемішування з індивідуальним регулюванням і контролем режиму роботи». Дрючко О.Г., Стороженко Д.О., Бунякіна Н.В., Іваницька І.О. Номер заявки а 2013 14788 від 17.12.2013 Видача патенту: бюлетень № 24 від 25.12.2014.
12. Плющев В. Е. Химия и технология соединений рубидия и цезия. / В. Е. Плющев, Б. Д. Степин – М.: Химия, 1970. – 408 с.
13. Приспособление к суховоздушному термостату для непрерывного перемешивания солей в реакционных сосудах с помощью магнитных мешалок / В. Н. Коцарь, В. Г. Шевчук, Д. А. Стороженко, А. Г. Дрючко, Н. М. Лазоренко // Заводская лаборатория. – 1980. – Т.46, №6. – С. 568.
14. Серебренников В. В. Редкоземельные элементы и их соединения в электронной технике / В. В. Серебренников, Г. М. Якунина, В. В. Козик, А. Н. Сергеев – Томск: Изд-во Томского университета, 1979. – 144 с.
15. Спосіб перемішування гомогенних і гетерогенних систем / Д. О. Стороженко, О. Г. Дрючко, І. О. Іваницька, Н. В. Бунякіна // Вісник національного технічного університету ХПІ. – Х.: Видавництво ХПІ, 2009. – Вип. 25. С. 111 – 114.

16. Шевцова З.Н., Жижина Л.И., Эльцберг Л.Е. Изотермы растворимости систем: $\text{LaCl}_3 - \text{KCl} - \text{H}_2\text{O}$, $\text{NdCl}_3 - \text{KCl} - \text{H}_2\text{O}$, $\text{LaCl}_3 - \text{NH}_4\text{Cl} - \text{H}_2\text{O}$ и $\text{NdCl}_3 - \text{NH}_4\text{Cl} - \text{H}_2\text{O}$ при 25°C // Изв. высш. учебн. завед. Химия и хим. технология. – 1961. – Т. 4, № 2. – С. 176 – 178.

17. Шевцова З.Н., Зелова В.С., Ушакова Л.И. О растворимости в системах $\text{LaCl}_3 - \text{NaCl} - \text{H}_2\text{O}$, $\text{NdCl}_3 - \text{NaCl} - \text{H}_2\text{O}$, $\text{LaCl}_3 - \text{CaCl}_2 - \text{H}_2\text{O}$ и $\text{NdCl}_3 - \text{CaCl}_2 - \text{H}_2\text{O}$ при 25°C // Науч. докл. высш. школы. Сер. Химия и хим. технология. – 1958. – № 3. – С. 417 – 421.